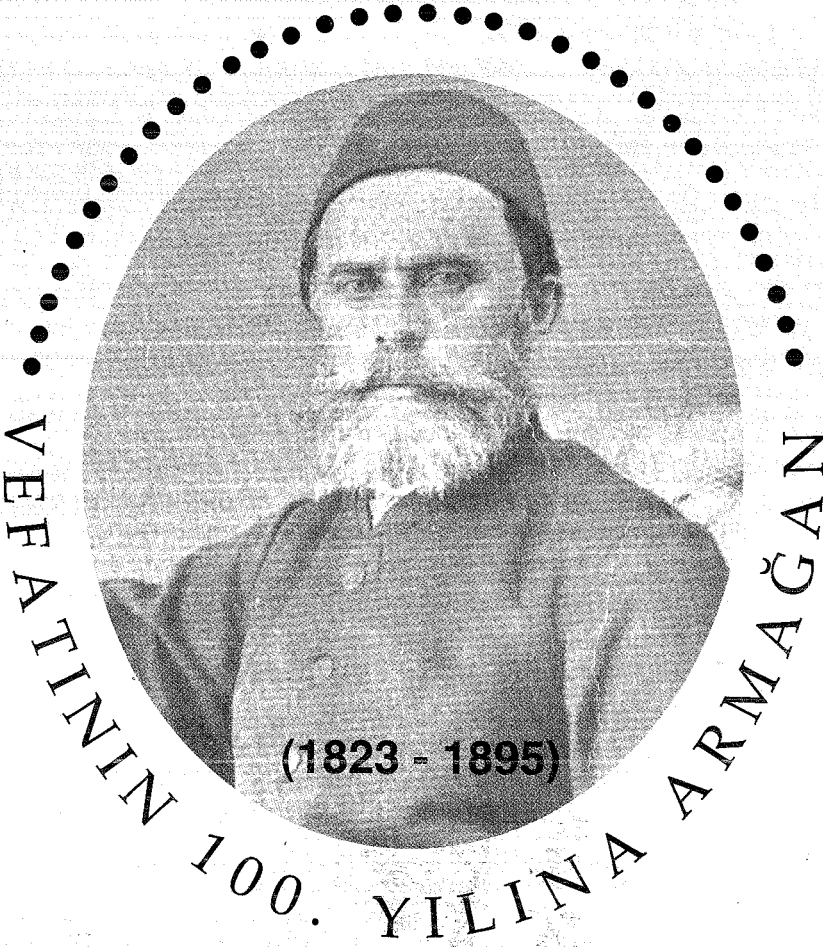

Ahmet Cevdet Paşa

TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 232

AHMET CEVDET PAŞA

(1823 - 1895)

(Sempozyum : 9-11 Haziran 1995)

ANKARA
1997

Ahmet Cevdet Paşa ve Maruzat'ı

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

Ahmet Cevdet Paşa benim için gerçekten çok farklı bir şahsiyet. Bu farkı da şuradan kaynaklanıyor: 1980 yılında Maruzat'ı yayınlamıştık. O yıl aynı zamanda benim evlenme yılımdı ve Maruzat'ın telif ücretiyle evlendim; onu belirtmek istiyorum.

O devir için gerçekten beklenmeyen bir anlayış, devrin üstünde bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştır Ahmet Cevdet Paşa bana göre. Bu tanımla Ahmet Cevdet Paşa, son devir devlet adamlarının bilinenin ötesinde görünmeyen yüzlerini bizlere aktaran önemli bir devlet adamı ve tarihçi sıfatını taşımaktadır. Öyle ki, anlattıklarına bakarak, "acaba Cevdet Paşa günümüzde mi yaşıyor" diyeceğimiz ölçüde bizi hayretler içerisinde bırakıyor.

Aslında, Cevdet Paşa, tarihin terbiye ve telkin bakımından büyük önem taşıdığı bu gayeye hizmet edebilmek için, tarihçinin son derece tarafsız olması lazım geldiği, olayların doğrularını yanlışlarından, lüzumlularını lüzumsuzlarından ayırmak ve olayların gerçek sebeplerini bularak birbiriyle mukayese etmek inancı içinde hareket eden bir tarihçidir. Bu anlatımıyla Cevdet Paşa, tarihin gerçekten ibret almak için var olduğunu bizlere göstermiştir.

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılın en hareketli ve sıkıntılı bir dönemi olan 1839-1876 yılları olaylarını Maruzat isimli eserinde toplamıştır. Maruzat, devrin siyasi ve idari şahsiyetleri hakkında diğer çağdaş kaynaklara nazaran daha fazla ve değerli bilgi veren bir eserdir. Zira bu eser, Tanzimattan başlayan, özellikle kendi dönemini de içine alan Osmanlı devlet adamlarını çeşitli yönleriyle öğrenmek isteyen İkinci Abdülhamid'in sözlü iradesiyle kaleme almıştır. Öyle ki, yazılış gayesine uygun olarak eserde, devlet adamlarının hanımları arasında geçen dedikodulara, hatta şahsî kanaat ve hatıralara kadar yer verilmiştir. Aslında, Maruzat'ı dikkatle incelediğimizde, hemen hemen tümüyle, o dönem devlet adamlarını ve devletin durumunu anlatan bir eser olarak değerlendirmek mümkündür.

Cevdet Paşa, Maruzat'ta zaman zaman özeleştiride de bulunmak

suretiyle verdiği bilgilerin âdeta doğruluğunu padişaha anlatmak istemiştir. Nitekim, Kırım Muharebesi sırasında Fransız ve İngilizlerin İstanbul'da zevk u sefa âlemlerine daldıkları bir sırada, Osmanlı ileri gelenlerinin de buna dahil olduklarını, kendisi için ise, mademki her şeyin doğrusunu söylemek gerekiyor, artık kendi hâlimi de olduğu gibi arz edeyim: "Kulları daima Babıalice lâyiha ve mazbata vesair kaleme almakla meşgul olduğum halde, fazla kalan vaktimi kitap ve risâle kaleme almakla geçirirdim. Bununla beraber, İstanbul'da böyle zevk u sefa rüzgârları esmeye başlayınca kulları da bütün bütün hariç kalmadım ve bazen mehtapçılara karışmaktan geri durmadım" diyor.

Buna bağlı olarak Cevdet Paşa, döneminin en önemli devlet adamlarından Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuat Paşa, Mahmut Nedim Paşa, Kâmil Paşa, Kıbrıslı Mehmet Paşa, Damat Mehmet Ali Paşa, Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislâm Sadettin Mehmet Efendi, Mütercim Rüştü Mehmet Paşa, Mithat Paşa ve bu dönemin en önemli elçilerinden biri olan Rusya Büyükelçisi İgnatiyef hakkında aşağıdaki bilgileri veriyor:

Reşit Paşanın devlete pek çok adam yetiştirdiğini kaydeden Cevdet Paşa, buna karşılık Âli Paşanın adam yetiştirmek şöyle dursun, kendisine rakip olacağı endişesiyle kabiliyetli kimseleri bertaraf ettiğini yazmaktadır. Nitekim Sultan Mahmut'un Babıalide meydana getirdiği tercüme odasına hep Müslüman mütercim yetiştirmesi ve alması usulü, daha sonra Reşit Paşa tarafından da devam ettirilmesine rağmen, Âli Paşanın iktidarı ele almasından sonra terk edilmiş, odaya alınan Ermeniler, Müslümanları ve hatta kendi fikirlerinde olmayan Ermenileri bile buradan atarak, Hariciyeyi ele geçirmişlerdir. Bu durumu Cevdet Paşa şöyle yorumluyor: "Öyle görünüyor ki, Âli Paşa ehl-i İslâm'dan umuru hariciyeye aşına adamlar yetişirse kendisine rakip olurlar diye hafv ederdi" demektedir. Bu arada, Osmanlı Devleti'nin 1853 Kırım Muharebesinden sonra Avrupa devleti olarak kabul edildiğini belirten Cevdet Paşa -ki o zamana kadar kabul edilmiyor- İstanbul'da İngiliz ve Fransız elçilerinin nüfuz yarışına girdiklerini yazmaktadır. Nitekim, Reşit Paşanın İngiliz politikasını, Âli ve Fuat Paşaların ise Fransız politikalarını benimsediklerini ileri sürmektedir. Öyle ki, hangi ülkenin nüfuzu ağır basarsa, onun desteklediği kimsenin sadrazam olduğunu belirtmektedir.

Nedimof olarak isimlendirilen Mahmut Nedim Paşa ise Rusya tarafı bir politikacıydı. Cevdet Paşa, Mahmut Nedim Paşa hakkında bilgi verirken, "Fuat Paşa Ahmetçiyken, Mahmut Nedim Bey mektupçu olup

daima geceleri hembezmi sohbet olurlardı. Fuat Paşa dirayeti malumatı hasebiyle ilerleyüp Âli Paşayla atbaşı beraber gitmeye başladı" diyor. Mahmut Nedim Paşanın pek kararsız bir kimse olması dolayısıyla Fuat Paşa tarafından "bizim mektupçu bey civik sabuna benzer, anıyla ne el yunur ne çamaşıra gelir" dediğini de belirtiyor. Dolayısıyla Mahmut Nedim Paşanın ancak hariciye müsteşarlığında kaldığını da ifade ediyor.

Kırım Muharebesi esnasında İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerleri dolayısıyla piyasaya giren altın para zevk u sefa âlemlerinin yaygınlaşmasına yol açmış ve buna saray ve vükelâ da kendini kaptırmıştı ki, yine kendisinin ifadesine göre, aylığı 30 akçe olan Boğaz'daki bir yah 300 akçeye çıktı diyor. Bu sebeple, ülkede büyük bir mali sıkıntı meydana gelmiş ve hatta memurların aylıkları ödenemez olmuştu. Bunun üzerine Padişah Abdülmecid, başta Âli Paşa olduğu hâlde bütün damat paşaları: "Sultanlar gece mehtaplarda gezerlermiş. Benim gece mehtaplarda gezer kızım yoktur; anları da reddedeceğim. Bu heriflerin harekâtı artık namusuma dokunur oldu" şeklinde azarlayıp, tasarrufa riayet olunması hususunda bir hatt-i hümayın çıkarmıştır. Daha sonra ise bütün damat paşalar memuriyetlerinden azledilmiştir.

Padişahın bu derece kızması dolayısıyla vükelâ tasarruf yolunda azamî dikkat göstermekteyken tam bu sırada Avrupa'dan Fuat Paşa'nın 5 milyon lira borç para tedarik ettiği haberinin gelmesi, istikrar tedbirlerinin gevşemesine ve sadece memur sayısının azaltılması yoluyla tasarrufa gidilmesine yol açmıştır. İşten çıkartılanlar ise, bugünkü anlamda torpili olmayanlardı. Nitekim, Âli Paşa'ya mensup olanlardan hiçbirinin işten çıkarılmamış olması, halk arasında dedikoduya yol açmış ve "ıslahat uğruna padişah kendi damatlarını feda etti. Vükelâ ise dalkavuklarından vazgeçemediler" şeklinde yorumlamaya gidilmiştir.

Sultan Abdülmecid'in ölümü ve Abdülaziz'in tahta geçmesi üzerine Osmanlı devlet ricalinde de büyük bir hareketlenme görülmektedir. Cevdet Paşa bunu "Damadı Şehriyari ve Kaputan-ı derya Mehmet Ali Paşa cülusu hümayun günü düğün fodulu gibi dolaşır ve sanki Sultan Abdülaziz'i tahta o ilcas etmiş gibi görünerek" şeklinde ifade ederken, Mehmet Ali Paşa'nın pek cahil adam olduğunu da belirtir. Bununla beraber Mehmet Ali Paşa'nın padişahı bazı iç meselelerle korkuya düşürmek suretiyle, güya onu koruyormuş gibi bir tavırla, kendi nüfuz ve ikbalini muhafazaya çalıştığını da ifade eder.

Öte yandan, Meclisi Valâ Reisi Kıbrıslı Kâmil Paşa için ise, devlet işlerini hiçbir zaman düşünmeyen, bunu vazife edinmeyen, eğlenceyle meşgul bir kimse olarak adlandırmakta; ancak, tedbirli bir zat olduğunu da yazmaktadır.

Âli Paşa'nın yeni hükümdarın tahta geçişi üzerine, tıpkı Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı gibi, padişahı dış meselelerle, yani Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti için tehlikelerinden söz etmek suretiyle korku altında tuttuğunu, buna karşılık Fuat Paşa'nın meseleyi olduğu gibi ortaya koyup devletin durumunu gösterdiğini belirtmektedir.

Reşit Paşa'nın vefatından sonra devlet yönetimi Âli ve Fuat Paşaların elinde kalmıştı. Cevdet Paşa bir gün Fuat Paşa'ya: "İşte, iş ikinizin elinde kalacak, bakalım siz de birbirinizle uğraşacak mısınız?" dediğinde, Fuat Paşa: "Biz birbirimizden ayrılmayız; o benden ayrılacak olsa yakasını elimden kurtaramaz" demişti. Nitekim daha sonra Fuat Paşa sadrazamlığa getirildiğinde, Âli Paşa da Hariciye Nazırı tayin edilmiş, bundan memnun olmayan Fuat Paşa taraftarları -ki Cevdet Paşa bunları akşamcılar ve yakınları olarak niteliyor- şikâyetle başlamıştı. Cevdet Paşa'nın daha önce aralarında geçen konuşmayı Fuat Paşa'ya hatırlatması üzerine ise, "ben sana mukaddema dediğim gibi, anlar ne derlerse desinler ben Âli Paşadan ayrılmam ve ayrılamam; zira umuru hariciye gavaili de benim başıma kalır. Şu zamanda umuru dahiliye ve maliyeyle beraber umuru hariciyeyi de yüklenemem. Bilirsin ya an Reşit Paşa da başa çıkaramadı" şeklinde cevap vermişti. Bu yüzdendir ki Fuat Paşa, Âli Paşa'nın her dediğini yapar ve o da bundan istifadeyle hep kendi adamlarını çeşitli memuriyetlere getirirdi. Bu yüzden Fuat Paşa'nın ehil kimseleri devlet idaresine getirme teşebbüsü başarılı olamamıştı. Nitekim, Fuat Paşa, Meclisi Valâ Reisi olan Kâmil Paşa'yı sevmemesine rağmen, Âli Paşa'nın hemdemi ve akşamcılarının reisi olduğu için onu kabul etmek zorunda kalmıştı. Cevdet Paşa, bu sebeple, bu üçünün birbirine bir zincir gibi bağlı olduğunu belirtmektedir.

Cevdet Paşa, Mahmut Nedim Paşa'dan da bahsederken, onun Rus Elçisi İgnatiyef'in sözünden hiç çıkmadığını ve hatta Bulgaristan meselesinde onun arzuları çerçevesinde taşra meclisleri üyeliğini yeniden düzenleterek üye seçimiyle ilgili yeni bir nizamnâme yaptırdığını yazmaktadır ki, Mahmut Paşanın ikinci sadaretinde sakalını Rusya Elçisi İgnatiyef'in eline verdiği, Hüseyin Avni Paşa tarafından da Sadrazam Mahmut değil, Nedimof'tur, Babıalinin nüfuzu Rusya sefaretine geçti şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ayrıca, bu sırada, Avrupa'dan alınacak borç para için bütün gümrükleri bir şirketi sarrafiyeye teslim etmek -ecnebi olmak üzere- istediğini, buna kendisinin itiraz ederek, gümrüklerin sınırların korunması hükmünde olduğunu ve idarelerinin ecnebilerin eline verilmesinin aciz olmayacağını belirttiğini kaydediyor. Mahmut Paşanın bu suretle önemli miktarda maddi menfaat sağlayacağını da sözlerine ekleyen Cevdet Paşa, işleri karıştıracağı düşün-

cesiyle 6 Mart 1876 tarihinde Rumeli teftişiyle görevlendirildiğini de belirtiyor.

Osmanlı devletinin son devir devlet adamları hakkında fevkalade değerli bilgiler veren Cevdet Paşa, çoğu devlet adamının yaptıkları işlerden menfaat elde ettiklerini Sultan Abdülhamid'e bildiriyor. Gerçekten de malî sıkıntılar sebebiyle Tanzimat döneminde halktan alınan borca karşılık devlet tahvili çıkarılmıştı. Mahmut Nedim Paşa zamanında malîyenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için tedbir düşünülürken, bu tahvillerin faizlerinin Hazinece ödenemeyeceği anlaşıncı, sadrazamla İgnatiyef, aralarında yaptıkları gizli görüşmede faizlerin yarı yarıya düşürülmesine karar vermişlerdi. Bu karar yürürlüğe konulunca, başta Mahmut Nedim Paşa olmak üzere İgnatiyef, Mithat Paşa ve adamları haber duyulmadan, ellerinde bulunan tahvilleri yüksek fiyatla satmak suretiyle büyük servet kazanmışlardı. Keza Hüseyin Avni Paşa da, Avrupa'dan alınan silâh dolayısıyla, yine Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre büyük paralar vurmuştu.

Bu gibi durumların halkın büyük tepkisine yol açtığını söyleyen Ahmet Cevdet Paşa, bu tür yolsuzluklarla ilgili olarak Maruzat'ın fezlesinde eslâfımız "çünkü vezir oldun neylersin malı, neylersin canı" der imiş, sonra can tatlı, daha kıymetli mi oldu bilmem; fakat ol mertebe fedakârlıklar devri geçti. Reşit Paşa, "neylersin malı derim amma, neylersin canı diyemem" der idi. Sonraları mala muhabbet daha ziyade arttı, mal canın yongasıdır sözü meseli sair oldu; ahlak bozuldu, sermayei sıtkı istikamet azaldı, sahihan sadık ademlere nedret geldi" demektedir.

Günümüzle mukayese etmek, takdir ve yorum okuyucunundur. Yalnız Cevdet Paşa'nın kitabını tamamlarken, küçük bir paragrafı var, onu aktarmak istiyorum ki, bugünkü devlet adamlarının da kulağına küpe olacak bir husus bu. Şöyle diyor Cevdet Paşa: "Padişaktan korkmak hikmettir; anadan, babadan korkmak hikmettir; büyüklerden vesairinden korkmak, sakınmak, utanmak hikmettir ve cümlesinin başı Allah korkusudur. "